

nętrnych, Ośrodek popierania twórczości filmowej) w niejednokrotnie decydujący sposób uzależnia przyznanie twórcom premii i nagród państwowych i rządowych.

Spośród około 7,5 tys. niekomercyjnych punktów upowszechniania filmów (tzw. *Filmabspielstellen* — pomieszczenia klubowe, szkolne itp., wyposażone w aparaturę projekcyjną) prawie 2/3 utrzymywane są przez Kościoły oraz władze komunalne. Zdecydowana większość znajduje się w małych miejscowościach, oddalonych od ośrodków kulturalnych i nie utrzymujących wspomnianych kin komunalnych czy programowych. W tych właśnie punktach kinowych, nie kojarzonych przez mieszkańców z antykomercyjną działalnością filmową, realizowana jest podstawowa praca upowszechnieniowa. To dzięki tym placówkom, ludność małych miasteczek może bardziej dogłębnie poznać mechanizmy funkcjonowania skomercjalizowanej kinematografii i uczulić się na czyhające na nią niebezpieczeństwa wynikające z bezkrytycznego, konsumpcyjnego traktowania filmu. Dobre wyniki uzyskiwane w latach siedemdziesiątych sprawiły, iż placówki te są chętnie widzianymi partnerami szeregu instytucji społeczno-kulturalnych, jednoczących się w wysiłkach podniesienia zachodniemieckiej ogólnej kultury filmowej.

Gdyby spróbować zreasumować powyższe rozważania i wyciągnąć chociaż jeden wniosek, należałoby najpierw stwierdzić, że okres świetności filmu zachodniemieckiego z lat siedemdziesiątych już minął. Obecnie wytworzyła się — chyba naturalna — równowaga twórczości artystycznie ambitnej, nie kokietującej widza łatwymi chwytami formalnymi oraz twórczości komercyjnej, wzbogaconej doświadczeniami estetycznymi i formalnymi minionych 15-20 lat. Film RFN połowy lat osiemdziesiątych próbuje reagować zarówno na potrzeby wyrobionego widza, jak i mniej wymagającego konsumenta rozrywki filmowej. Jest to oczywiście założenie przestrzegające funkcjonowanie filmu w demokratycznym społeczeństwie. Dostrzegalne osłabienie nurtu bardziej ambitnego i politycznie bardziej radykalnego, nieco lewicującego, na pewno wynika z faktu ustąpienia socjaldemokratów z ław rządowych i przejęcia steru rządu przez chadecję, bliższą wielkiemu kapitałowi. Bardziej politycznie uświadomione społeczeństwo, bogata oferta informacyjna masowych środków przekazu nie pozwalają już dzisiaj manipulować całym społeczeństwem. Obecnie widz kinowy — a jest nim głównie człowiek młody — traktuje film jako bardziej wysublimowaną rozrywkę, zaś poruszane w nim problemy społeczno-polityczne uznaje jako wyraz stosunku do nich twórców i propozycję do dyskusji.

Waldemar Sznajder

STOSUNKI PRL-NRD A ROZWÓJ SYTUACJI W EUROPIE

Wnikliwa analiza dziejów Europy dowodzi, iż były i są one w istotnej mierze związane z dziejami Niemiec, a szczególnie z ich polityką zagraniczną. Ale bardziej obiektywną wydaje się być opinia, iż między dziejami Europy a historią Niemiec występuje swoiste sprzężenie zwrotne. Na rozwój sytuacji w Europie istotny wpływ zawsze wywierały także stosunki Niemiec z ich państwami ościennymi, a szczególnie zaś stosunki polsko-niemieckie. Uwidoczniło to się wyraźnie w okresie międzywojennym, w latach wojny i w powojennym rozwoju sytuacji w Europie i stosunków polsko-niemieckich. Stąd też nieprzypadkowo w latach II wojny światowej, a zwłaszcza po jej zakończeniu, powszechnym wśród narodów stał się

pogląd, iż warunkiem *sine qua non* budowy trwałego pokoju w Europie, opartego na systemie zbiorowego bezpieczeństwa, musi być rozwiązanie „problemu niemieckiego”. Problem ów oznaczał konieczność podjęcia niezbędnych przedsięwzięć dla takiego ukształtowania międzynarodowej pozycji pokonanych Niemiec i ich życia wewnętrznego, aby definitywnie utraciły one jakąkolwiek zdolność do rozpętania nowej wojny. Innymi słowy, domagano się stworzenia takich gwarancji wewnątrzniemieckich i międzynarodowych, które raz na zawsze miały zamknąć Niemcom drogę do nowej agresji i zapewnić trwałą pokój w Europie.

Warunki konieczne do osiągnięcia tego celu określiła konferencja poczdamska. Były to przede wszystkim: demilitaryzacja, denazyfikacja, demokracja i reedukacja narodu niemieckiego w duchu postępu i pokoju. Ponadto ustalenie nowej granicy wschodniej, transfer ludności niemieckiej z sąsiednich krajów i obowiązek spłaty odszkodowań za zniszczenia dokonane wskutek agresji hitlerowskiej miały dodatkowo ograniczyć możliwości wznowienia przez Niemcy polityki agresywnej¹. Mocarstwa koalicji zostały zaś zobowiązane układem poczdamskim do jednolitego traktowania wszystkich stref okupowanych Niemiec, aby zapobiec ewentualnym próbom wykorzystania poszczególnych części Niemiec dla celów sprzecznych z jednością sprzymierzonych.

Urzeczywistnienie tych postanowień na terenie całych Niemiec, które uzyskały aprobatę wszystkich państw antyhitlerowskiej koalicji, miało zapewnić im powrót do międzynarodowej społeczności, a Europie pokojowy rozwój poprzez zbudowanie systemu bezpieczeństwa zbiorowego, opartego na zasadzie jednomyślności działania jego uczestników, włączając w to przede wszystkim wielkie mocarstwa.

Tak się jednak nie stało. Praktyka dość szybko rozwiała złudzenie powszechne w momencie zakończenia II wojny światowej, że problem niemiecki zostanie raz na zawsze rozwiązany w sposób zapewniający trwałą pokój w Europie. Mocarstwa zachodnie nie wypełniły zobowiązań zaciągniętych w Poczdamie. Przeciwnie, starały się wciągnąć okupowaną przez siebie większą część Niemiec w antykomunistyczną politykę, co w efekcie doprowadziło do rozdźwięku między wielkimi mocarstwami, a później do rozbicia Niemiec i powstania w 1949 r. dwóch państw niemieckich. Jednocześnie dochodzi do podziału Europy, który utrwala się wraz z umacnianiem się obydwóch państw niemieckich. Nasuwają się tutaj pytania, być może retoryczne, czy utworzenie dwóch państw niemieckich zdeteminowało podział Europy, lub *vice versa*, czy podział Europy przesądził o losie Niemiec?

* * *

Spróbujmy wykazać, w jakim stopniu wpłynęły na rozwój pokojowej sytuacji w Europie: utworzenie na części ziemi niemieckiej państwa socjalistycznego — NRD i jej stosunki z Polską oraz w jakim stopniu dobrosąsiedzkie stosunki PRL-NRD były determinowane rozwojem sytuacji międzynarodowej w Europie. Sądzę, że z perspektywy ponad 30 już lat pomyślnego rozwoju wszechstronnych stosunków między Polską a NRD, można dokonać ich bilansu oraz ukazać w sposób obiektywny ich znaczenie i wkład, jaki obydwa te kraje wniosły dzięki swej konstruktywnej polityce zagranicznej, opartej na leninowskich zasadach pokojo-

¹ Teheran-Jatta-Poczdam. Dokumenty konferencji szefów rządów trzech wielkich mocarstw. Warszawa 1972, ss. 459 - 481.

wego współistnienia państw o różnych ustrojach, do umocnienia bezpieczeństwa i pokojowego rozwoju Europy.

Mając na uwadze ograniczone ramy artykułu, chciałbym szczególną uwagę zwrócić na rozwój stosunków politycznych między Polską i NRD, które stymulowały dynamiczny rozwój stosunków w pozostałych dziedzinach życia oraz na aktywne współdziałanie obu państw na forum międzynarodowym na rzecz pokojowego rozwoju Europy. Zasygnalizuję problemy, które ze względów naukowych i praktyczno-politycznych warte są głębszych analiz i opracowań monograficznych. *Notabene* badania nad dziejami NRD i stosunkami PRL-NRD relatywnie do badań dziejów polsko-niemieckich do 1945 r. i historii RFN i stosunków PRL-RFN są wyraźnie w Polsce traktowane po macoszemu. Świadczą o tym sporadyczne publikacje na łamach periodyków niemcoznawczych i innych pism historycznych i politologicznych oraz fakt, iż nie dysponujemy ani jednym aktualnym opracowaniem monograficznym, poświęconym genezie NRD, jej złożonej polityce wewnętrznej i zagranicznej, stosunkom z Polską i innymi państwami socjalistycznymi. Do problematyki tej sięgamy z okazji okrągłych rocznic lub jest ona podejmowana na marginesie szerszych opracowań naukowych, poświęconych historii Polski Ludowej, stosunkom Wschód-Zachód, dziejom powojennych Niemiec itp.² Przyczyn tego stanu rzeczy jest wiele. Główna tkwi w braku dostępu do źródeł i materiałów archiwalnych. Ponadto nie bez znaczenia jest tutaj sztucznie wytworzony u nas prestiż problemów i tematów badawczych, których już samo podjęcie nobilituje lub może rzekomo pomniejszyć autorytet badacza. Nie bez znaczenia są również, choć smutne ale prawdziwe, związane z tym wyjazdy stypendialne. Nie wnikając w szereg innych przyczyn tego stanu rzeczy, zarówno obiektywnych, jak i subiektywnych, chciałbym tylko podkreślić, iż musi on ulec w najbliższym czasie radykalnej zmianie.

W wyniku drugiej wojny światowej zaszły istotne zmiany w układzie geopolitycznym Europy. Do najważniejszych — mających, jak wykazała to już praktyka, kolosalne znaczenie dla pokoju Europy — należy zaliczyć powstanie w Europie środkowej i południowowschodniej grupy państw, które wkroczyły na drogę socjalistycznego rozwoju. Państwa te jeszcze w czasie trwania wojny lub w pierwszych latach powojennych zawarły ze Związkiem Radzieckim układy o przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy³. Polska zawarła taki układ 21 kwietnia 1945 r.⁴, dokonując tym samym historycznej reorientacji w swej dotychczasowej polityce wobec wschodniego sąsiada. Ten historyczny fakt oraz dalszy rozwój sojuszniczych stosunków ze ZSRR, zainicjowanych jeszcze w okresie wojny przez siły polskiej lewicy, stały się podstawą polskiej polityki zagranicznej w całym okresie powojennym, przyczyniając się w dużym stopniu do stworzenia niezbędnych przesłanek dla stabilizacji i trwałego pokoju w Europie.

Do najbardziej jednak charakterystycznych elementów nowego *status quo* Europy, a zarazem bardzo istotnych dla jej bezpieczeństwa, należy zaliczyć pow-

² Por. T. Kotkowski, R. Wryk, *Badania niemcoznawcze w Polsce i ich koordynacja*. W: *Problemy metodologiczne dziejów Niemiec*. Pod redakcją Antoniego Czubińskiego, Poznań 1978, ss. 181 - 201.

³ Por. J. Kukułka, *Współpraca polityczna państw wspólnoty socjalistycznej*. Warszawa 1976, s. 59.

⁴ Układ ten został w dniu 8 kwietnia 1965 r. przedłużony na następne 20 lat. Por. *Stosunki polsko-radzieckie w latach 1945 - 1972. Dokumenty i materiały*. Opracowali E. Basiński i T. Walichnowski. Warszawa 1974, ss. 501 - 503.

stanie w 1949 r. NRD i wkroczenie jej na tory budownictwa socjalistycznego. Utworzenie bowiem na obszarach byłych Prus pokojowego i socjalistycznego państwa spowodowało zasadniczą odmianę „problemu niemieckiego”, który za czasów panowania imperializmu w Niemczech polegał na stałym zagrożeniu niepodległości i bezpieczeństwa wszystkich ich sąsiadów, całej Europy, a nawet świata, o czym świadczą I i II wojna światowa. Wraz z pomyślną realizacją zadań rewolucji antyfaszystowsko-demokratycznej zostały w NRD zlikwidowane klasowe źródła agresywnych wojen. Postępowe przemiany dokonane w toku realizacji zobowiązań poczdamskich zostały umocnione i pogłębione na terenie NRD wraz z przejściem tego państwa do urzeczywistnienia zadań rewolucji socjalistycznej począwszy od 1949 r., zbliżonej charakterem do przeobrażeń zachodzących w Polsce oraz w pozostałych krajach demokracji ludowej⁵. Mówiąc wprost, na szlaku tradycyjnej, zaborczej polityki niemieckiej *Drang nach Osten*, zgubnej dla Niemiec i Europy, a na którą w pierwszej kolejności narażona była Polska, powstała w 1949 r. skuteczna zaporą i bastionem pokoju — NRD, traktująca pokój i bezpieczeństwo Europy jako nadrzędny cel swej polityki wewnętrznej i zagranicznej, co wyraźnie podkreślono już w pierwszej konstytucji tego państwa⁶.

Jednakże nie należy zapominać, iż utworzenie dwóch państw niemieckich w 1949 r. i włączenie ich w orbitę wpływów przeciwstawnych systemów polityczno-militarnych skomplikowało zarazem możliwość rozwiązania problemu niemieckiego zgodnie z wymogami bezpieczeństwa powszechnego w Europie. Mocarstwa zachodnie bowiem odrzucając postanowienia poczdamskie, oddzieliły zarazem problem niemiecki od problemu bezpieczeństwa całej Europy. Zachód upatrywał i upatruje do dnia dzisiejszego bezpieczeństwo Europy w zintegrowanej ekonomicznie i militarnie Europie (Zachodniej, połączonej ze Stanami Zjednoczonymi i mającej przewagę nad Wschodem, w którym widzi się główne niebezpieczeństwo dla pokoju. Ponadto odstępstwa mocarstw zachodnich od poczdamskich założeń polityki w sprawie przebudowy Niemiec wykorzystały ocalałe z pogromu hitleryzmu siły niemieckiej reakcji do swoistej interpretacji problemu niemieckiego. Mianowicie wysunięto tezę, która stała się później oficjalnym *credo* chadeckich rządów RFN, iż Niemcy wtedy nie będą stanowić zagrożenia dla pokoju europejskiego, gdy zostaną zaspokojone nacjonalistyczne dezyderaty przywrócenia w pełni suwerennej „Rzeszy w granicach z 1937 roku”. Praktycznie oznaczało to przekreślenie sprawiedliwych następstw rozpętanej przez Niemcy hitlerowskie II wojny światowej.

Ukonstytuowanie na ziemi niemieckiej dwu państw, i to państw o sprzecznych aspiracjach politycznych, o odmiennych ustrojach społecznych i przeciwstawnych powiązaniach międzynarodowych postawiło więc sprawę niemiecką w centrum walki o pokój i bezpieczeństwo narodów Europy i świata po drugiej wojnie światowej, szczególnie zaś w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych⁷.

⁵ O charakterze przemian na terenie NRD w latach 1945-1949 i ich znaczeniu, por. R. Badstübner, *Rewolucyjny proces przejścia od kapitalizmu do socjalizmu w NRD. W: Przemiany rewolucyjne w krajach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej w latach 1944-1948*. Praca zbiorowa pod redakcją L. Grota. Warszawa 1977, ss. 157-160; G. Benser, *Niektóre problemy przejścia od kapitalizmu do socjalizmu w NRD. W: Rewolucja i władza ludowa w krajach europejskich 1944-1948*. Praca zbiorowa pod redakcją W. Góry i N. Kółomejczyka. Warszawa 1972, ss. 154-198.

⁶ Konstytucja NRD z 7 października 1949 r. była pierwszą, która szerzej zajęła się kwestią przyjaźni między narodami i obrony pokoju. Patrz: T. Smoliński, *Problemy bezpieczeństwa i pokoju w konstytucjach europejskich państw socjalistycznych*. (Praca na prawach rękopisu). PISM, Warszawa 1972, s. 41.

⁷ Szerzej na ten temat J. Fiszer, *Bezpieczeństwo europejskie i problem Niemiec*.

W kontekście powyższego, dziś, po upływie 37 lat od chwili proklamowania NRD, widać wyraźniej chyba niż kiedykolwiek przedtem, iż powstanie pierwszego socjalistycznego państwa niemieckiego stanowiło zasadniczy zwrot w powojennej historii Europy w kierunku zapewnienia bardziej stabilnego pokoju i trwalszego bezpieczeństwa międzynarodowego. Rola NRD jako ważnego czynnika bezpieczeństwa i pokoju w Europie uwidoczniła się wyraźnie w procesie rozwoju i pogłębiania jej współpracy z krajami socjalistycznymi oraz w jej trwałym zakotwiczeniu w socjalistycznej wspólnocie państw. NRD jako państwo, którego ustroj wewnętrzny oparty został na zasadach sprawiedliwości społecznej a polityka zagraniczna na zasadach pokojowej koegzystencji, stanowi dziś sama w sobie ważny czynnik stabilizacji i bezpieczeństwa na arenie europejskiej. Dzięki własnym możliwościom i skoordynowaniu wysiłków w sferze zagranicznej ze swymi sojusznikami odgrywa ona z pełnym powodzeniem rolę aktywnego czynnika pokoju, usuwając rezydentury i uprzedzenia antyniemieckie w międzynarodowej opinii publicznej i budując nowy, własny autorytet międzynarodowy na pozytywnych doświadczeniach współpracy i przyjaźni z innymi państwami. To właśnie

„pokojowy kurs polityki zagranicznej NRD — pisze J. Sułek — przyczynił się najbardziej — obok pomocy i poparcia udzielonego przez kraje socjalistyczne w walce o waloryzację pozycji międzynarodowej — do powszechnego uznania prawnomiędzynarodowego NRD w latach siedemdziesiątych”⁸.

Stały rozwój współpracy między PRL i NRD oraz ich trwały sojusz ze ZSRR i innymi państwami socjalistycznymi przyczyniały się i przyczyniają nadal do utrwalenia pozycji socjalizmu w Europie i do stabilizacji sytuacji na tym obszarze. Należy pamiętać, iż NRD powstała i rozwijała się na najbardziej newralgicznym obszarze Europy, na styku dwu odmiennych ugrupowań ekonomiczno-społecznych i militarno-politycznych, a więc w samym środku pola napięć i konfliktów międzynarodowych. Wynika stąd szczególna odpowiedzialność NRD o wymiarach historycznych. Pomyślny rozwój NRD i całokształt jej polityki zagranicznej w minionym 30-leciu w pełni potwierdził, iż to trudne i odpowiedzialne zadanie jest wykonywane niezawodnie, z pożytkiem dla samej NRD i w interesie ogólnoeuropejskiego pokoju. Dzięki NRD mogła zostać ukształtowana w tak ważnym regionie naszego kontynentu, jakim jest Europa środkowa i południowo-wschodnia, strefa pokoju i stabilizacji międzynarodowej, wolna od napięć i konfliktów, które by obciążały współżycie międzyeuropejskie. Fakt, iż po raz pierwszy w nowożytnej historii europejskiej bierze w tym aktywny udział socjalistyczne państwo niemieckie, ma swą głęboką symboliczną wymowę.

Co więcej, we współczesnej europejskiej i globalnej strukturze stosunków międzynarodowych NRD stanowi istotny i niezbędny element składowy systemu równowagi sił, która jest podstawą relacji Wschód-Zachód i zasadniczym warunkiem utrzymania pokoju w świecie. W kontekście powyższego twierdzenie, iż utworzenie NRD stanowiło punkt zwrotny w dziejach Niemiec i rozwoju Europy, jest w pełni uzasadnione.

Historyczną zasługą niemieckich komunistów pozostanie po wieczne czasy fakt, iż

w *stosunkach Wschód-Zachód w latach 1950-1955*. „Przegląd Stosunków Międzynarodowych”, nr 1/91, Opole 1981, ss. 29-53.

⁸ J. Sułek, *30 lat pokojowej polityki zagranicznej Niemieckiej Republiki Demokratycznej*. W: *W trzydziestelecie Niemieckiej Republiki Demokratycznej*. Praca zbiorowa pod redakcją W. Wołczewa. Katowice 1981, s. 55.

„w dobie nam współczesnej zdołali doprowadzić właśnie w tej części Europy — tak obciążonej historyczną hipoteką imperializmu niemieckiego i tak newralgicznej w obecnym układzie sił — do ukształtowania i pomyślnego rozwoju państwa, które zerwało z militarystyczno-junkierskimi tradycjami imperialnymi, nawiązało wprost do postępowych i demokratycznych tradycji w historii niemieckiej, tworząc zarazem w sposób aktywny nowe tradycje pokojowej i przyjaznej współpracy międzynarodowej”⁹.

Fakt, że utworzona ponad 30 lat temu NRD stanęła zdecydowanie po stronie obozu pokoju, zrywając definitywnie z tradycjami imperializmu niemieckiego i podobnie jak Polska oparła swą politykę zagraniczną na trwałym sojuszu i współpracy ze Związkiem Radzieckim oraz uznała granicę na Odrze i Nysie Łużyckiej, nie mógł pozostać obojętny dla Polski Ludowej, która od początku swego istnienia zwróciła szczególną uwagę na sprawy ustanowienia i rozwoju przyjaznych stosunków ze swymi sąsiadami, traktując je jako istotną przesłankę bezpieczeństwa narodu polskiego i ważną część składową walki o trwały pokój i bezpieczeństwo powszechne w Europie¹⁰.

Również program sił antyfaszystowskich i demokratycznych NRD odnośnie pokojowej przebudowy Niemiec i zapewnienia bezpieczeństwa narodom Europy zawierał elementy pokrywające się z postulatami wysuwanymi przez siły demokratyczne Polski Ludowej w sprawie rozwiązania problemu niemieckiego i zapewnienia trwałego pokoju w Europie¹¹.

Ta zbieżność pokojowych celów i środków do ich osiągnięcia miała istotne znaczenie dla pozytywnego ustosunkowania się Polski wobec powstałej w 1949 r. NRD¹². Stanowiła też jedną z głównych przesłanek uznania przez Polskę NRD oraz rozwoju wszechstronnej współpracy obu państw, a zwłaszcza współpracy na rzecz utrwalenia pokoju i utworzenia systemu bezpieczeństwa zbiorowego w Europie.

Na istotne znaczenie powstania NRD dla bezpieczeństwa Polski i pokoju w Europie wskazał już w 1949 r. prezydent RP B. Bierut, mówiąc m. in.:

„Polska bardziej niż jakikolwiek inny kraj w pełni docenia znaczenie powstania NRD. Dzięki konsekwentnej polityce Związku Radzieckiego, który stoi niezłomnie na gruncie ścisłego wykonania Uchwał Poczdamskich, po raz pierwszy od wielu stuleci powstają przesłanki dla trwałego zagwarantowania bezpieczeństwa Polski od zachodu i zabezpieczenia trwałego pokoju w całej Europie. Dzięki dynamice niemieckich sił demokratycznych, korzystających z poparcia ZSRR, będą raz na zawsze wyrwane korzenie ekspansywnych dążeń na Wschód, którym od wieków hołdowały niemieckie klasy posiadające — junkrzy i kapitaliści”¹³.

Już nazajutrz po proklamowaniu NRD, jej przywódcy w liście do przewodniczącego KC PZPR B. Bieruta pisali:

⁹ Tamże.

¹⁰ „Trybuna Ludu” z 10 X 1949.

¹¹ Patrz: *Uchwała naczelnych władz partyjnych SED w sprawie Frontu Narodowego Demokratycznych Niemiec, Berlin 4 X 1949 r.* oraz *Manifest Niemieckiej Rady Ludowej o utworzeniu Frontu Narodowego Demokratycznych Niemiec z 7 X 1949 r.* W: *Niemiecka Republika Demokratyczna. Materiały i dokumenty (w pierwszą rocznicę powstania)*. Warszawa 1950, ss. 116 - 151 i 159 - 164.

¹² „Trybuna Ludu” z 9 X 1949.

¹³ Patrz: *Polska-NRD. Materiały i dokumenty*. Opracował J. Sułek i M. Tomala. Warszawa 1970, ss. 34 - 35.

„Oświadczamy raz jeszcze, że NRD nie tylko stanie się przeszkodą w powtórzeniu przeszłości, lecz ze swej strony niemieckiej uczyni wszystko, by spełniły się życzenia obu narodów i rozwijały się dobre stosunki sąsiedzkie”¹⁴.

Wraz z powstaniem NRD oraz umacnianiem się wspólnoty państw socjalistycznych powstały więc nowe przesłanki do walki narodów Europy o jej pokojowy rozwój oraz otwarta została również nowa era w stosunkach polsko-niemieckich, które zawsze wywierały i wywierają nadal określony wpływ na układ sił i rozwój sytuacji na naszym kontynencie.

Odpowiadając na ofertę rządu NRD, skierowaną do wszystkich państw o nawiązanie stosunków dyplomatycznych¹⁵, rząd Polski Ludowej uznał w dniu 18 października 1949 r. Rząd Tymczasowy NRD¹⁶.

(W odpowiedzi na to doniosłe dla NRD posunięcie rządu polskiego minister spraw zagranicznych Rządu Tymczasowego NRD, Dertinger, oświadczył 19 października 1949 r., że „narod niemiecki zdaje sobie sprawę z wagi tej decyzji, która w ogromnej mierze przyczyni się do ułożenia i pogłębienia stosunków szczerzej przyjaźni i współpracy między naszymi narodami”¹⁷).

Rząd polski wychodząc z założenia, że siła, bezpieczeństwo i nienaruszalność granic NRD są jednym z istotnych warunków bezpieczeństwa Polski i całej wspólnoty socjalistycznej, nie tylko uznał, ale również udzielił pełnego poparcia pierwszemu na ziemi niemieckiej państwu pokojowemu i demokratycznemu, państwu robotników i chłopów¹⁸. Mając na względzie to założenie, nazajutrz po nawiązaniu stosunków dyplomatycznych z Rządem Tymczasowym NRD, rząd polski postanowił, „wzmocnić stosunki przyjaznej współpracy wzajemnej z NRD, jak najaktywniej popierać jej walkę o zjednoczenie Niemiec i utrwalenie w nich władzy ludowej”¹⁹.

Z perspektywy dnia dzisiejszego bezsprzeczny stał się pogląd Polski i NRD z końca lat czterdziestych, że nawiązanie stosunków między Polską Ludową a NRD i ich późniejszy rozwój, możliwe dzięki demokratycznym i pokojowym przeobrażeniom w tej części Niemiec, oraz dojście do władzy w obu państwach tych samych sił społecznych, stanowiło historyczny przełom w dotychczasowych stosunkach polsko-niemieckich, zapoczątkowujący nowy okres, jakościowo inny w porównaniu z poprzednimi. Miało to również duże znaczenie dla stabilizacji pokojowego ładu w Europie powojennej, ponieważ usuwało tradycyjne źródło napięcia w tym rejonie kontynentu, a tym samym wpływało na wzrost poczucia bezpieczeństwa narodów całej Europy.

¹⁴ Patrz: *Niemiecka Republika Demokratyczna, Materiały i dokumenty...*, s. 197.

¹⁵ Patrz: *Deklaracja rządowa premiera O. Grotewohla w związku z utworzeniem Tymczasowego Rządu NRD, Berlin 12 X 1949 r.* W: *Niemiecka Republika Demokratyczna. Materiały i dokumenty...*, s. 181.

¹⁶ „Zbiór Dokumentów”, PISM, nr 10/1949, s. 934. W niedługim czasie po uznaniu przez rząd polski NRD nastąpiła między obu krajami wymiana misji dyplomatycznych, które 6 X 1953 r. na podstawie wzajemnego porozumienia — z inicjatywy PRL — zostały przekształcone w ambasady. Por. S. Skowroński, *Polska a problem Niemiec 1945-1965*. Warszawa 1967, s. 82.

¹⁷ „Zbiór Dokumentów”, PISM, nr 10/1949 r., ss. 935-936.

¹⁸ Por. M. S. Wolański, *Stanowisko polskich ugrupowań politycznych wobec utworzenia dwu państw niemieckich*. „Śląski Kwartalnik Historyczny — „Sobótka”, Wrocław 1980, nr 4, ss. 587-605; M. Orzechowski, *Opinia polska wobec powstania NRD*. „Śląski Kwartalnik Historyczny — „Sobótka”, Wrocław 1972, nr 2, ss. 272-293; J. Fiszer, *Stanowisko Polski wobec powstania NRD*. W: *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich i rozwoju wspólnoty państw socjalistycznych*. Warszawa 1979, tom XIX, ss. 101-111.

¹⁹ Patrz: *Polska-NRD. Materiały i dokumenty*. Opr. J. Sulek i M. Tomala..., ss. 34-35.

Rząd Polski Ludowej, borykając się z własnymi trudnościami, udzielił NRD znacznej pomocy ekonomicznej i politycznej, ułatwiając jej odbudowę gospodarczą, stabilizację wewnętrzną i złamanie izolacji na forum międzynarodowym. Przypomniał to I sekretarz KC SED, E. Honecker na spotkaniu z ludnością Warszawy w dniu 8 czerwca 1974 r. mówiąc m. in.:

„Nigdy nie zapominamy, że PRL była jednym z pierwszych państw, które nawiązało w 1949 r. z naszą młodą Republiką stosunki dyplomatyczne, i że Polska Rzeczpospolita Ludowa zawsze okazywała NRD aktywną internacjonalistyczną pomoc w walce o przełamanie blokady dyplomatycznej”²⁰.

Momentem przełomowym w procesie kształtowania się i rozwoju wszechstronnych stosunków między Polską a NRD oraz punktem wyjściowym dla wspólnej walki obu państw o pokój w Europie było wytyczenie ustalonej i istniejącej polsko-niemieckiej granicy państwowej na Odrze i Nysie Łużyckiej, co znalazło wyraz w podpisanym w dniu 6 lipca 1950 r. tzw. Układzie Zgorzeleckim²¹.

(Układ ten był wyrazem rzeczywistych dążeń Polski i NRD do utrwalenia pokoju i stworzenia niezbędnych warunków dla pokojowej współpracy narodów Europy, co mocno zaakcentowano w jego wstępie. Był on wyrazem dążeń Polski i NRD do „ustanowienia podstaw dla pokojowego i dobrosąsiedzkiego współżycia obu narodów” poprzez uznanie ustalonej i istniejącej granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, jako „nienaruszalną granicę pokoju i przyjaźni, która nie dzieli, lecz łączy oba narody”²². Zarówno Polska, jak i NRD zdawały sobie bowiem sprawę z faktu, iż aby ustanowiony w Poczdamie pokojowy ład międzynarodowy mógł spełnić swe zadanie, wymagał szybkiego i powszechnego uznania, wcielenia w życie i utrwalenia, gdyż — jak dowiodła historia — podstawowym warunkiem bezpieczeństwa narodów jest stabilizacja terytorialno-polityczna i jej akceptacja przez wszystkie zainteresowane państwa, natomiast jej brak stwarza potencjalne i faktyczne zagrożenie pokoju. Na kontynencie europejskim szczególnie znaczenie dla pokoju i bezpieczeństwa narodów miała i ma do dnia dzisiejszego stabilizacja granic niemieckich, głównie zaś granicy polsko-niemieckiej.

Oceniając międzynarodoprawne znaczenie Układu Zgorzeleckiego, będącego zasadniczym etapem w procesie stabilizacji granicy polsko-niemieckiej, niezwykle istotnym dla umocnienia pokoju i bezpieczeństwa europejskiego, należy zwrócić uwagę na sformułowanie artykułu 1-go, a mówiącego o granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej jako „granicy państwowej między Polską a Niemcami” jako całością. Sformułowanie to implikuje stwierdzenie, że w wypadku zjednoczenia obu państw niemieckich, granica ta, nie ulegając żadnym zmianom, oparta będzie na Umowie Poczdamskiej jako jej zasadniczej podstawie międzynarodoprawnej.

Układ Zgorzelecki był więc aktem delimitacji ostatecznej, czyli *final delimitation* w rozumieniu IX rozdziału Umowy Poczdamskiej. W ten zaś sposób, za jego pośrednictwem, Polska i NRD potwierdziły w praktyce konstytutywny charakter Umowy Poczdamskiej jako podstawowego aktu prawnego, sankcjonującego *status quo* w Europie. W tym też należy widzieć sedno Układu Zgorzeleckiego i jego międzynarodowe znaczenie, a zarazem wielki wkład Polski i NRD na rzecz utrwalenia pokoju i bezpieczeństwa w powojennej Europie, co nie ulega żadnej wątpliwości,

²⁰ „Trybuna Ludu”, 9 VI 1974.

²¹ Tekst Układu między Rzeczpospolitą Polską a Niemiecką Republiką Demokratyczną o wytyczeniu ustalonej i istniejącej polsko-niemieckiej granicy państwowej, patrz: Dz.U.R.P., 1951 r. Nr 14, poz. 106; także „Zbiór Dokumentów”, PISM, nr 8/1950, ss. 703 - 708.

²² Tamże.

zwłaszcza dziś — z perspektywy 37 lat jego funkcjonowania i sojuszniczych stosunków, jakie istnieją między obu państwami. Od tego momentu, gdy granica państwowa między Polską a Niemcami przestała być zarzewiem nieporozumień i wrogości, gdy nad Odrą i Nysą Łużycką nastąpiła stabilizacja, powojenny porządek w Europie wzbogacił się o nowy, ważny czynnik pokoju. Było to osiągnięcie szczególnie doniosłe, zwłaszcza w momencie, gdy wzrastająca agresywność imperializmu światowego, uprawiającego politykę na „krawędzi wojny”, wymagała mobilizacji wszystkich sił obozu pokoju. W tym też aspekcie Układ Zgorzelecki stanowił ważki i realny wkład Polski i NRD do walki o pokój w Europie i w świecie²³.

Układ Zgorzelecki — pierwszy układ międzynarodowy zawarty przez NRD — był praktycznym odzwierciedleniem jej pokojowej polityki zagranicznej, u podstaw której legła jakże często lekceważona uprzednio w dyplomacji, polityce i nauce niemieckiej zasada dochowywania umów (*pacta sunt servanda*). Zwrócił na to uwagę premier O. Grotewohl, który w przemówieniu w Zgorzelcu podkreślił:

„Naród, który dopuścił do tego, że jego władcy dwukrotnie w ciągu lat dwudziestu podespali prawa ludzkiego współżycia — zrozumiał wreszcie, iż tylko przez bezwzględne uznanie układów międzynarodowych może powrócić do rodziny narodów. Tymi układami międzynarodowymi są układy zawarte w Jalcie i Poczdamie, w których zo stała uregulowana sprawa granicy między Niemcami a Polską”²⁴.

Spełniając podstawowy wymóg respektowania bezpieczeństwa europejskiego, opartego na poczdamskim *status quo*, przez uznanie nienaruszalności ustalonej granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, NRD uzyskała prawo do traktowania jej jako równoprawnego członka państw tworzących społeczność międzynarodową w Europie²⁵.

Układ Zgorzelecki, zawarty w okresie szczytowego napięcia międzynarodowego w świecie po II wojnie światowej, potęgowanego w Europie rewizjonistyczno-odwetową polityką Adenauera wobec Polski, dostarczył rządowi polskiemu i siłom pokojowym ważkich kontrargumentów. Stał się mocnym fundamentem współdziałania Polski i NRD oraz postępowych sił wszystkich państw w walce z rewizjonizmem zachodniemieckim, w walce o nienaruszalność poczdamskiego *status quo*, będącego podstawą pokojowego współistnienia państw na kontynencie europejskim.

Podstawą polityki rządu NRD w stosunkach z Polską stała się zasada „Granica na Odrze i Nysie — granicą pokoju”. Biorąc pod uwagę fakt, że na terytorium NRD znajdowało się w 1949 r. 4 mln 300 tys. przesiedleńców z polskich ziem zachodnich i północnych, takie postawienie sprawy było aktem nie tylko nowego stosunku do Polski, ale aktem odwagi ze strony władz NRD. Na podobny krok władze RFN zdecydowały się dopiero 20 lat później w układzie z 7 grudnia 1970 r., w zmienionej sytuacji międzynarodowej w Europie i świecie. Zaznaczyć tutaj należy, iż rząd boński, opierając się na uchwale *Bundestagu* z dnia 14 września 1950 r., określającej uznanie przez NRD zachodnich granic Polski jako „zbrodnie

²³ Szerzej o znaczeniu Układu Zgorzeleckiego dla kształtowania pokojowych stosunków politycznych w Europie, por. J. Fisz er, *Geneza oraz znaczenie Układu Zgorzeleckiego dla stosunków PRL-NRD i utrwalenia pokojowego status quo Europy*. „Przegląd Zachodni”, nr 2/1980, ss. 1-16; A. Czubiński, *Znaczenie Układu Zgorzeleckiego z 6 lipca 1950 r. dla kształtowania stosunków politycznych w Europie*. jw., ss. 17-31.

²⁴ „Zbiór Dokumentów”, PISM, nr 8/1950, ss. 720-722.

²⁵ Podkreślił to wiceminister spraw zagranicznych RP S. Skrzyszewski w przemówieniu wygłoszonym w Sejmie z okazji ratyfikacji Układu Zgorzeleckiego w dniu 28 X 1950 r., „Zbiór Dokumentów”, PISM, nr 5/1951, ss. 947-949.

przeciwko Niemcom i przeciwko ludzkości", ostatecznie w układzie z ZSRR z 12 sierpnia 1970 r. (art. 3)²⁶ oraz w układzie z Polską z 7 grudnia 1970 r. potwierdził *status quo* w Europie, w tym uznał granicę na Odrze i Nysie, a więc i Układ Zgorzelecki²⁷.

Co więcej, ranga Układu Zgorzeleckiego, umocniającego poczdamski ład w Europie, jedynie realnej alternatywy dla pokojowego współistnienia państw, potwierdzona została przez jego akceptację wszystkich państw europejskich, czego wyrazem jest Akt końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, podpisany w Helsinkach 1 sierpnia 1975 r., w którym podkreślono: że „Państwa uczestniczące uważają wzajemnie za nienaruszalne granice każdego z nich, jak również granice wszystkich państw w Europie”²⁸

Nasuwa się tutaj pytanie, w jakim stopniu wykonanie przez rząd NRD postanowień układu poczdamskiego, w tym ostateczne uregulowanie problemu wspólnej granicy z Polską, wpłynęły na zmianę stanowiska Zachodu, a NRD w szczególności, wobec granicy na Odrze i Nysie łużyckiej? Profesor A. Czubiński pisze, że:

„Znaczną rolę w praktyce tej spełniał Układ Zgorzelecki. Układ ten spowodował znaczną stabilizację problematyki niemieckiej w Europie; przyczynił się do współpracy PRL i NRD i odegrał istotną rolę w kształtowaniu powojennej polityki pokoju i współpracy między narodami. Nie ulega wątpliwości, że Układ Zgorzelecki z 1950 r. wywarł istotny wpływ na ewolucję polityczną RFN. Wbrew zastrzeżeniom niektórych polityków, stosunki Polska-NRD nadal wywierają bardzo duży wpływ na polityków zachodniemieckich i całą politykę wschodnią RFN. [...] Układ ten spełniał i nadal spełnia trudną do przecenienia funkcję w kształtowaniu stosunków politycznych w Europie. Doprowadził on do normalizacji tych stosunków i służy dalszemu ich umocnieniu”²⁹.

Układ Zgorzelecki otworzył pierwszy etap rozwoju wszechstronnych stosunków i współpracy między obu krajami, a tym samym nowy rozdział polsko-niemieckiej historii. Jak podkreślił prezydent NRD — Wilhelm Pieck,

„granica pokoju na Odrze i Nysie stworzyła warunki do nowych pokojowych i dobrosąsiedzkich stosunków między naszymi krajami. Na tej podstawie dojrzewa oparta na wzajemnym zaufaniu współpraca polityczna, gospodarcza, naukowo-techniczna i kulturalna, która służy sprawie pokoju w Europie i wzrostowi dobrobytu obu naszych narodów”³⁰.

Pierwszy okres współpracy i rozwoju stosunków między Polską a NRD, obejmujący lata 1950-1955, tj. do czasu zakończenia stanu wojny z Niemcami, a następnie przyjęcia w maju 1955 r. NRD do Układu Warszawskiego³¹, miał szczególnie duże znaczenia dla młodego państwa niemieckiego. Lata bowiem 1950-1955 stanowiły jeden z najtrudniejszych etapów rozwoju politycznego, gospodarczego i społecznego NRD, gdyż dokonywał się on w ostrej walce klasowej, potęgowanej zaogniającymi się stosunkami Wschód-Zachód w Europie i w świecie. To również

²⁶ „Trybuna Ludu” z 13 VIII 1970.

²⁷ Patrz *Układ PRL-NRF. Podstawowe dokumenty i wypowiedzi*. Warszawa 1971, ss. 1-2.

²⁸ Patrz *Wielka Karta Pokoju. Materiały KBWE*. Warszawa 1975, s. 14. Por. także J. Kokołt, *Od Poczdamu do Helsinek. Koniec okresu powojennego w Europie*. Opole 1974, ss. 23-26.

²⁹ Por. A. Czubiński, *Znaczenie Układu Zgorzeleckiego...*, s. 30.

³⁰ Patrz *List prezydenta NRD, W. Piecka do prezydenta RP, B. Bieruta*, Berlin 8 czerwca 1950 r. „Zbiór Dokumentów”, PISM, nr 7/1950, s. 629.

³¹ Por. J. Fiszler, *Stosunki polityczne, gospodarcze i kulturalne między PRL a NRD w latach 1950-1955*. W: *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich i rozwoju wspólnoty państw socjalistycznych*. Warszawa 1981, tom XXIII, ss. 97-98.

okres umacniania się władzy robotników i chłopów w niezwykle trudnych warunkach narodowych i gospodarczych oraz budowy podstaw socjalizmu³². Współpraca z Polską i pozostałymi krajami socjalistycznymi pomagała więc NRD w pogłębianiu przemian demokratycznych, a później od 1952 r. w budowie podstaw socjalizmu i przezwyciężaniu trudności gospodarczych, dokonujących się w warunkach konfrontacji i izolacji tego państwa na arenie międzynarodowej. Ponadto trudności gospodarcze i polityczne NRD potęgowane były biernością i negatywną postawą większości społeczeństwa, nieprzychylnie ustosunkowanego do nowej rzeczywistości, a znajdującego się pod wpływem antykomunistycznej i antyradzieckiej propagandy i zakonspirowanych sił prawicowo-faszystowskich. Niewątpliwie lepsze warunki egzystencji społeczeństwa zachodniemieckiego w tym samym czasie również utrudniały stabilizację polityczną NRD.

Postępującej normalizacji stosunków politycznych między Polską a NRD w latach 1950-1955 towarzyszył mimo obiektywnych trudności szybki rozwój współpracy gospodarczej. W dniu 6 czerwca 1950 r. NRD podpisała pierwszą umowę o wymianie towarowej z Polską³³. Zaś wartość wzajemnych świadczeń wyniosła w tym roku już 148,5 mln rubli, co stanowiło 12,7% globalnych obrotów polskiego handlu zagranicznego³⁴. Szerokie perspektywy dla wymiany towarowej między obu państwami otworzyła pierwsza umowa wieloletnia, podpisana 10 listopada 1951 r.³⁵ Określiła ona zasady wymiany gospodarczej na lata 1952-1955, a więc na okres realizacji zadań wytyczonych w pierwszych wieloletnich planach rozwoju Polski i NRD, mających na celu budowę podstaw socjalizmu w obu krajach. Pokonując szereg trudności w tej dziedzinie stosunków, Polska i NRD z roku na rok zacieśniały współpracę gospodarczą, czego wyrazem może być wzrastająca wielkość obrotów towarowych, które w 1953 r. były już dwukrotnie większe niż wymiana między Polską a całym Niemcami w 1937³⁶. W 1955 r. obroty handlowe Polski z NRD wyniosły prawie 220 mln dolarów i wzrastały rocznie o około 10%. NRD zajmowała w obrotach polskiego handlu zagranicznego drugie miejsce po ZSRR, natomiast Polska była trzecim co do wielkości partnerem handlowym NRD po ZSRR i Czechosłowacji³⁷. O dynamice rozwoju polskiej wymiany z NRD w omawianym okresie świadczyć może fakt, iż w latach 1950-1955 wzajemne obroty towarowe w okresie powojennym rozwijały się najszybciej, a odpowiednie wskaźniki ponownie zostały przekroczone dopiero w latach 1971-1975³⁸.

³² Por. S. Doernberg, *Kurze Geschichte der DDR*. Berlin 1968, ss. 195-236; J. Streisand, *Deutsche Geschichte in einem Band. Ein Überblick*. Berlin 1968, ss. 312-330.

³³ „Zbiór Dokumentów”, PISM, nr 7/1950, s. 612.

³⁴ Por. T. Derlatka, *Polska-NRD. Gospodarka, współpraca*. Warszawa 1973, s. 79.

³⁵ Patrz *Umowa między RP a NRD o wzajemnych dostawach towarów i płatnościach w okresie 1952-1955 z dnia 10 listopada 1951 r.* W: *Zbiór Umów Międzynarodowych RP 1950-1951*. Warszawa 1952, ss. 189-192.

³⁶ Por. A. Skowroński, *Polska a problem Niemiec...*, s. 87.

³⁷ Patrz: *Polska-NRD. Materiały...*, s. 21; M. Grzegorzczak, *Umowy międzynarodowe PRL-NRD w latach 1950-1970*. „Biuletyn Niemcoznawczy”, Opole 1971, nr 1/31, ss. 35-36; H. Bischoff, *Gute Zusammenarbeit mit unserem polnischen Nachbarn*. „Deutsche Aussenpolitik”, 1964, nr 7, ss. 631-638.

³⁸ Por. T. Derlatka, *Polska-NRD...*, ss. 80-85. O rozwoju współpracy gospodarczej i ustalonych wskaźnikach wymiany towarowej na lata 1971-1975 oraz jej strukturze, mających na celu przezwyciężenie impasu i zahamowanie spadku wzajemnych obrotów handlowych, które miały miejsce w latach 1956-1970, patrz: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, sygn. 20/3/IX. Komitet WG i NT przy Radzie Ministrów — Sekretariat Niemiecki: *Wspólna notatka z obrad zastępców przewodniczących centralnych organów planowania PRL i NRD, odbytych w dniach 6-8 stycznia 1970 r. w Berlinie*.

(W sumie ten pierwszy etap rozwoju dwustronnych stosunków gospodarczych, opierających się na rezultatach osiągniętych przez oba kraje w toku przebudowy i rozbudowy bazy produkcyjnej w latach 1950-1955, a więc w niezbyt sprzyjających warunkach, stworzył niezbędne podstawy do dalszego rozszerzania i zacieśniania wzajemnej współpracy oraz uzupełniania się systemów ekonomicznych obu krajów.

Współpraca gospodarcza NRD z Polską, ZSRR i pozostałymi państwami socjalistycznymi umożliwiła temu państwu przezwyciężenie olbrzymich trudności ekonomicznych, wynikających ze sztucznego podziału Niemiec, niekorzystnego dla NRD, wojny gospodarczej, jaką prowadziła z nim RFN i blokady na forum międzynarodowym. Umożliwiła wyjście z kryzysu gospodarczego i politycznego, w jakim znalazła się NRD latem 1953 r.³⁹

Ogólnie rzecz biorąc lata 1950-1955 w stosunkach między Polską a NRD uznać trzeba za etap ich stopniowej, adekwatnej do rozwoju sytuacji międzynarodowej i życia wewnętrznego NRD, normalizacji. Rząd polski — jak podkreślił w przemówieniu na VIII Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ w dniu 23 września 1953 r. przewodniczący delegacji PRL, Marian Naszkowski — „rozwijając prawdziwe pokojowe i przyjazne stosunki polityczne, handlowe i kulturalne z Niemiecką Republiką Demokratyczną, wniósł swój wkład w dzieło uregulowania problemu niemieckiego”⁴⁰.

W okresie tym NRD osiągnęła istotny poziom stabilizacji gospodarczej i międzynarodowej, w stosunkach z Polską zaś zbudowano mocne, polityczne i ekonomiczne podstawy dla dalszej wszechstronnej współpracy, co stanowiło zarazem duży wkład obu państw do utrwalenia pokoju i bezpieczeństwa Europy w okresie apogeum zimnej wojny. Podkreślił to wyraźnie prezydent NRD, W. Pieck, który stwierdził m.in.:

„Trwała przyjaźń między narodami niemieckim i polskim oraz wynikająca stąd ścisła współpraca w dziedzinie politycznej, gospodarczej i kulturalnej przyczyniają się do pokojowej odbudowy obu naszych krajów i zwiększają ich znaczenie jako ważnych czynników pokoju i bezpieczeństwa w Europie [...] Nowe stosunki między Niemiecką Republiką Demokratyczną a Polską Rzeczpospolitą Ludową pokazują, iż pokój i bezpieczeństwo może zagwarantować najlepiej przyjaźń między narodami”⁴¹.

W polskiej literaturze niemcoznawczej podkreśla się, że

„pomimo formalnie istniejącego stanu wojny między Polską a Niemcami oraz zobowiązań NRD wynikających z umowy poczdamskiej stosunki między PRL i NRD od samego początku rozwijały się na zasadzie suwerenności i wzajemnych korzyści”⁴².

Jednakże należy pamiętać o specyfice tych stosunków, zwłaszcza w latach 1950-1955. Mianowicie były to stosunki państwa wyrosłego na gruzach pokonanej, nieprzyjacielskiej, faszystowskiej III Rzeszy z państwem zwyciężonym, Polską, od której uzależnione było w podstawowych kwestiach. Dlatego też dążąc z jednej strony do zerwania ze starą, zgubną w skutkach tradycją polityczną, a z drugiej stro-

³⁹ Szerzej o przyczynach tego kryzysu i jego skutkach por. J. Fiszer, *Stosunki polityczne...*, ss. 90-93.

⁴⁰ „Zbiór Dokumentów”, PISM, nr 12/1953, ss. 2426-2428.

⁴¹ *Wywiad prezydenta NRD, W. Piecka, dla „Trybuny Ludu”, Berlin 6 marca 1954 r.*; „Zbiór Dokumentów”, PISM, nr 2/1954, ss. 509-510.

⁴² Patrz: *Polityka zagraniczna PRL w świetle Układu Poczdamskiego*. Warszawa 1972, s. 260.

ny do szybkiego zrzucenia z siebie zależności zwyciężonego NRD starała się jak najszybciej nawiązać współpracę z naszym krajem we wszystkich dziedzinach życia na zasadach przyjaźni i suwerenności. Przyspieszyło to m.in. rozwój dobrosąsiedzkich stosunków NRD i Polski, ale nie było równoznaczne z obiektywnymi przesłankami historycznymi; stanowi to dziś dodatkową trudność dla historyka w obiektywnym ukazaniu minionych realiów. W owym czasie bowiem rytm tych stosunków przyspieszano często subiektywnie, jednostronnie, a ponadto znajdował się on pod presją czynników zewnętrznych oraz determinowany był ówczesną zimnowojenną atmosferą międzynarodową.

Rewolucyjno-demokratyczne przeobrażenia w Polsce i w NRD, wejście ich w latach pięćdziesiątych na tory budownictwa socjalistycznego oraz sojusz z ZSRR stworzyły zarazem mocne przesłanki dla rozwoju między nimi daleko idącej współpracy na forum międzynarodowym oraz zdeterminowały jednolity charakter, zasady i cele ich pokojowej polityki zagranicznej, stawiającej sobie za główne zadanie wyeliminowanie źródeł nowej wojny i ustanowienie powszechnego bezpieczeństwa w Europie. Przy czym oba państwa w swej aktywnej działalności na rzecz umacniania pokoju i bezpieczeństwa w Europie, nie ograniczały się do postawy obronnej i popierania tylko inicjatyw wysuwanych w tym celu przez ZSRR — jak twierdzi wielu historyków i politologów burżuazyjnych, ale od początku swego istnienia zmierzały one do czynnego zapobiegania powstawaniu stanów zagrożenia dla pokoju, neutralizowania ich lub usuwania, do zastępowania stanów zimnowojennych konfrontacji infrastrukturą współpracy.

Polska i NRD, opowiadając się za szeroką współpracą międzynarodową w celu przeciwdziałania odrodzeniu się niemieckiej agresywności, aktywnie występowały przeciw pogłębianiu podziału świata na dwa obozy i rozbiciu Europy na przeciwstawne ugrupowania⁴³. Dyplomacja Polski i NRD, dążąc do zapewnienia bezpieczeństwa swych krajów i umocnienia pokoju poprzez stworzenie systemu bezpieczeństwa zbiorowego, zmierzały od początku swego istnienia do rozładowania napięcia w Europie środkowej, niezbędnego dla znormalizowania stosunków politycznych oraz realizacji dalszych posunięć odprężeniowych i rozbrojeniowych na szerszą skalę.

Oba państwa wraz z pozostałymi krajami socjalistycznymi na przestrzeni całego okresu powojennego konsekwentnie walczyły o ugruntowanie wyników drugiej wojny światowej, o pokojowe i demokratyczne rozwiązanie problemu niemieckiego na bazie Układu Poczdamskiego, o powszechne i całkowite rozbrojenie, zakaz użycia i rozpowszechniania broni atomowej, przestrzeganie w stosunkach międzynarodowych zasad Karty NZ, wskazywały na niebezpieczne dla pokoju skutki wyścigu zbrojeń, występowały przeciwko prowadzonej przez rządy chadeckie w Bonn polityce rewizjonistycznej i forsowanej przez nie remilitaryzacji RFN, dążyły do normalizacji swych stosunków i nawiązania z nią i pozostałymi państwami Zachodu współpracy na zasadach pokojowej koegzystencji, równości i poszanowania wzajemnej suwerenności.

W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, umacniając sojusz i rozwijając

⁴³ Szerzej na ten temat por. O. Winzer, *Deutsche Aussenpolitik des Friedens und des Sozialismus*, Berlin 1969, ss. 111-119; W. Hänisch, *Aussenpolitik und internationale Beziehungen der DDR*. Bd. 1. 1949 bis 1955, Berlin 1972, ss. 51-61; A. Klafkowski, W. Morawiecki, *Bezpieczeństwo zbiorowe a sprawa Niemiec*. W: *Zagadnienia bezpieczeństwa zbiorowego w Europie*. Warszawa 1955, ss. 76-77; *Polityka zagraniczna PRL w świetle układu poczdamskiego*, Warszawa 1972, ss. 265-266.

wszeczhstronne stosunki z NRD, Polska aktywnie popierała wysiłki NRD na rzecz rozwiązania problemu niemieckiego zgodnie z wymogami pokojowego rozwoju Europy, zawarcia z Niemcami traktatu pokojowego, rozbrojenia obu państw niemieckich i normalizacji stosunków między nimi. Domagała się powszechnego uznania NRD na arenie międzynarodowej, przyjęcia jej do ONZ i rezygnacji przez RFN z polityki nieuznawania i dyskryminacji NRD. Z kolei NRD w miarę swych możliwości na forum międzynarodowym popierała polskie konstruktywne propozycje rozbrojeniowe, opowiadała się za urzeczywistnieniem polskich planów utworzenia w najbardziej newralgicznym dla pokoju rejonie naszego kontynentu, a nawet świata, tj. w Europie środkowej — na styku dwóch najpotężniejszych bloków politycznomilitarnych: NATO i Układu Warszawskiego — strefy ograniczonych bądź zamrożonych zbrojeń. NRD popierała także polskie dążenia do normalizacji stosunków z RFN i powszechnej akceptacji granic w Europie, a zwłaszcza granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej⁴⁴.

Powszechnie znane już dzisiaj inicjatywy pokojowe PRL i NRD z lat 1950 - 1969, których nie ma tutaj — moim zdaniem — potrzeby ich ponownego szczegółowego omawiania, ogólnie rzecz biorąc zmierzały do realnego odprężenia i umocnienia bezpieczeństwa w Europie. Jednakże do końca 1969 roku, na skutek mało realistycznej i destrukcyjnej polityki Zachodu, a zwłaszcza polityki zagranicznej chadeckich rządów w Bonn, stojących na stanowisku nieuznawania NRD oraz poczdamskiego *status quo* w Europie, wszystkie te wysiłki Polski i NRD oraz pozostałych państw socjalistycznych na rzecz stworzenia niezbędnych przesłanek dla trwałego pokoju i budowy efektywnego systemu bezpieczeństwa zbiorowego w Europie nie dały bezpośrednich rezultatów. Nie oznacza to jednak, że nie miały one żadnego znaczenia dla rozwoju sytuacji w Europie w tym czasie i w latach późniejszych. Wprost przeciwnie. Znajdowały one coraz częściej zrozumienie wśród realistycznych i umiarkowanych polityków Zachodu. Konstruktywne inicjatywy pokojowe Polski i NRD były ważną płaszczyzną zbliżenia i szerokiej współpracy obu państw, oraz pomostem do nawiązania dialogu między Wschodem a Zachodem, który wraz ze zmianą układu sił na początku lat siedemdziesiątych doprowadził do rzeczywistego odprężenia politycznego w Europie, umożliwiającego urzeczywistnienie i realizację tych przesłanek, które oba państwa postulowały od szeregu lat, jako niezbędne dla trwałego pokoju i pokojowego współżycia wszystkich państw.

Można tutaj postawić pytanie, w jakim stopniu Polska i NRD w latach 1949 - 1969, umacniając swój potencjał gospodarczy i militarny w ramach Układu Warszawskiego, rozwijając wszechstronną współpracę i zacieśniając wzajemne stosunki stanowiły skuteczną zaporę na drodze do realizacji niebezpiecznych dla pokoju światowego i bezpieczeństwa Europy rewizjonistyczno-odwetowych planów RFN i jej popleczników z NATO, wymierzonych głównie przeciwko NRD i Polsce?

Wiemy, iż plany te oraz inne wysiłki Zachodu, mające na celu demontaż poczdamskiego *status quo* Europy i rozbięcie wspólnoty socjalistycznej, nie przyniosły spodziewanych efektów. Wprost przeciwnie, doprowadziły do konsolidacji wspólnoty państw socjalistycznych i umocnienia w niej pozycji NRD⁴⁵. Nastąpiło też za-

⁴⁴ Por. M. Cygański, *Aktywność polityki zagranicznej PRL i NRD w kierunku zapewnienia pokoju i bezpieczeństwa w Europie Środkowej w latach 1954-1974*. W: *Powstanie i rozwój NRD w pierwszym ćwierćwieczu jej istnienia*. Praca zbiorowa pod redakcją A. Czubińskiego, Poznań 1976, ss. 165-174; J. Grell, *Współdziałanie Polski i Niemieckiej Republiki Demokratycznej na rzecz normalizacji stosunków w Europie*. W: jak wyżej, ss. 151-164.

⁴⁵ Por. N. Kołomejczyk, A. Koseski, *Wspólnota socjalistyczna. 30 lat rozwoju*. Warszawa 1976, ss. 139-257; J. Kukułka, *Współpraca polityczna państw wspólnoty socjalistycznej*. Warszawa 1976, ss. 75-86; Z. Leszczyński, *Niemiecka Republika Demokratycz-*

cieśnienie kontaktów i współpracy Polski i NRD. Wyrazem tego było zawarcie 20-letniego układu o przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy między PRL i NRD w dniu 15 marca 1967 r. w Warszawie⁴⁶.

Zawarcie układu sojuszniczego PRL i NRD oraz analogiczne układy innych państw socjalistycznych z NRD wykazały fiasko dążeń bońskich do rozbięcia obozu socjalistycznego, odizolowania i „wchłonięcia” NRD. W ten sposób nie tylko pokrzyżowane zostały niebezpieczne dla pokoju Europy rewizjonistyczno-odwetowe plany chadeckich polityków w RFN wobec obu naszych państw, ale również ułatwiony został rozwój w RFN bardziej realistycznych prądów politycznych z kół SPD i FDP⁴⁷.

W latach 1949-1969 NRD nie tylko rozwinęła i utrwaliła dobrosąsiedzkie stosunki z Polską, przyczyniając się dzięki temu do stabilizacji sytuacji w Europie i stopniowego przewycięzania zimnej wojny, ale również zaprezentowała nowy sposób myślenia politycznego, który miał ogromne znaczenie dla pokojowego rozwoju Europy, a szczególnie dla wschodnich sąsiadów Niemiec. Na ten nowy sposób myślenia, który nie mógł pozostać bez wpływu na ewolucję polityki wschodniej RFN w latach siedemdziesiątych i stanowisko państw Zachodu wobec NRD, składały się trzy podstawowe elementy: NRD zaproponowała Niemcom oderwanie wyobrażeń o wielkości państwa niemieckiego i jego narodu od kategorii militarystycznych oraz imperialistycznych i tym samym przeniosła walkę z niemiecką zaborczością, która tyle razy zagrażała Europie, na grunt samych Niemiec, i to w postaci oficjalnej doktryny jednego z państw niemieckich.

Wynikał z tego logiczny drugi element, mianowicie: możliwość nowego ułożenia stosunków ze wschodnimi sąsiadami Niemiec, którzy byli i są bezpośrednimi sąsiadami NRD, a których militarystyczne i imperialistyczne Niemcy nie chciały uznać za równorzędnych partnerów, różnicując podejście do zachodnich i wschodnich sąsiadów Niemiec, czego jaskrawym przykładem może być Lokarno.

Uznanie wschodnich sąsiadów za równorzędnych partnerów (między innymi przez uznanie nienaruszalności ich granicy z państwem niemieckim) prowadziło do trzeciego elementu, a mianowicie do ukazania, że skoro możliwe są dobrosąsiedzkie stosunki na wschodzie (i to na podstawie wyraźnie sformułowanych aktów prawnych dotyczących granic), stosunki takie muszą być możliwe również z innymi sąsiadami Niemiec. NRD stworzyła więc wzorzec poszanowania integralności terytorialnej i nienaruszalności granic w Europie środkowej, i to zaczynając od potwierdzenia granic tam, gdzie według tradycyjnych wyobrażeń niemieckich było to najtrudniejsze, tj. na wschodzie. Na tym polega ogólnoeuropejskie znaczenie stanowiska NRD w tym względzie.

Taki kierunek rozwoju korzystny z punktu widzenia polskiej racji stanu i z punktu widzenia interesu ogólnoeuropejskiego, ułatwił NRD wyjście z izolacji politycznej w latach siedemdziesiątych oraz sprzyjał procesowi odprężenia w stosunkach między Wschodem i Zachodem. Świadczyć może o tym fakt, że jeśli do 1950 r. NRD była uznawana tylko przez 11 państw socjalistycznych, w 1960 r. przez 12 państw (w 1957 r. NRD uznała Jugosławia), to w 1970 r. NRD uznawało już 27, w 1975 r. — 118, a w 1978 r. — 126 państw⁴⁸.

na. *Zarys rozwoju społeczno-politycznego*. Warszawa 1979, ss. 231-239; M. Cygański, *Aktywność polityki zagranicznej PRL i NRD...*, s. 117; P. Dobrowolski, *Zachodniemiecka myśl polityczna a pokojowe współistnienie i odprężenie*. Warszawa-Kraków, 1980, ss. 67-100.

⁴⁶ „Zbiór Dokumentów”, PISM, nr 3/1967, ss. 299-306.

⁴⁷ Por. J. Sułek, *30 lat polityki zagranicznej NRD...*, s. 59.

⁴⁸ Por. *Drei Jahrzehnte Aussenpolitik der DDR. Bestimmungsfaktoren, Instrumente, Ak-*

Umocniając swój prestiż na forum międzynarodowym, Polska i NRD umacniały zarazem swoją pozycję gospodarczą na rynkach światowych, wchodząc w latach siedemdziesiątych do pierwszej dziesiątki najbardziej uprzemysłowionych państw świata. Szczególnie duże tempo rozwoju gospodarczego oba kraje uzyskują w latach 1970-1975, a co w połączeniu z ich aktywną polityką zagraniczną nie jest bez znaczenia dla postępującego w tym czasie procesu odprężenia politycznego między Wschodem a Zachodem. W okresie lat 1970-1975, zarówno w Europie, jak i w świecie, stosunki międzynarodowe, zwłaszcza stosunki Wschód-Zachód weszły w nowy etap rozwoju, którego kierunek i tempo w decydującej mierze określały kraje socjalistyczne na czele ze ZSRR⁴⁹.

Nastąpił radykalny i niestety, co z przykrością należy stwierdzić, krótkotrwały zwrot od zimnej wojny do pokojowego współistnienia państw o różnych ustrojach, zwrot od napięć zagrażających światu konfliktem zbrojnym do odprężenia politycznego i wzajemnie korzystnej współpracy państw Wschodu i Zachodu. Odzwierciedleniem tego w praktyce było zawarcie w latach 1970-1975 między Stanami Zjednoczonymi i ZSRR, między poszczególnymi państwami Wschodu i Zachodu całego szeregu porozumień i układów, które z jednej strony zamykały okres powojenny — okres konfrontacji, a z drugiej strony stawały się załącznikiem nowego etapu w stosunkach międzynarodowych — negocjacji i rozwoju wszechstronnej współpracy, opartej na zasadach pokojowego współistnienia.

Wzrost potencjału militarnego państw wspólnoty socjalistycznej, idący w parze ze wzrostem ich potencjału ekonomicznego w latach 1970-1975, nie tylko doprowadził do ukształtowania równowagi sił między Wschodem a Zachodem, a tym samym do umocnienia pokoju w Europie, ale w połączeniu z daleko idącą wówczas ich wszechstronną i coraz ściślejszą współpracą polityczną i intensyfikacją dotychczasowej ofensywy na rzecz umacniania pokoju i bezpieczeństwa Europy, umocnił jego pozycje w świecie i skuteczność działania na arenie międzynarodowej. Dzięki temu narastające w latach 1970-1975 odprężenie polityczne między Wschodem a Zachodem umożliwiło rozwiązanie szeregu problemów — skutków II wojny światowej, usunęło źródła napięcia międzynarodowego, a tym samym otworzyło drogę do budowy modelu stosunków międzynarodowych nowego typu, opartego na powszechnej akceptacji zasad pokojowego współistnienia i europejskiego terytorialno-politycznego *status quo*.

Do procesu odprężenia politycznego w latach 1970-1975 i utrwalenia pokoju w Europie, a tym samym i w świecie, duży wkład wniosły Polska i NRD. Oba państwa aktywnie uczestniczyły w procesie umacniania jedności politycznego działania państw wspólnoty socjalistycznej na arenie międzynarodowej i ich pokojowej ofensywie⁵⁰. Jak podkreślono we wspólnym oświadczeniu delegacji partyjno-rządowych PRL i NRD:

„Polska Rzeczypospolita Ludowa i Niemiecka Republika Demokratyczna są aktywnymi członkami wspólnoty państw socjalistycznych i jej organizacji — Układu Warszawskiego i RWPG i stale działają na rzecz rozwoju i umocnienia tej wspól-

tionsfelder. Herausgegeben von H. A. Jacobson, G. Leptin, U. Scheuner, E. Schulz. 2. Auflage, München, Wien: Oldenbourg, 1980, ss. 857-859.

⁴⁹ Por. M. Dobrosielski, *Z teorii i praktyki pokojowego współistnienia*, Warszawa 1976, s. 60; W. Lebediew, *Nowy etap stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1978, ss. 5-7; *Odprężenie w stosunkach Wschód-Zachód (dyskusja)*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 1/1977, ss. 123-141; D. M. Proektor, *Jeuropejskaja bezopasnost i satrudnicestwo: priedposylki, problemy, pierspektivy*, Moskwa 1976, ss. 14-20.

⁵⁰ Patrz: *Współpraca Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i Niemieckiej Socjalistycznej Partii Jedności w latach 1971-1976. Dokumenty i materiały*, Warszawa 1977, ss. 19 i 34-37.

noty. [...] PRL i NRD konsekwentnie realizują jednolitą politykę państw Układu Warszawskiego, skierowaną ku bezpieczeństwu, współpracy międzynarodowej, odprężenia i pokojowi”⁵¹.

Bliska współpraca Polski i NRD w akcji zapewnienia pokoju i bezpieczeństwa w Europie wykroczyła w tym okresie poza dotychczasowe dziedziny: znanych inicjatyw rozbrojeniowych, dążeń do pokojowego rozwiązania problemu niemieckiego i normalizacji stosunków z RFN, wspólnego zwalczania rewizjonizmu i militarystyki zachodniemieckiego, walki o utrzymanie odrębności politycznej Berlina Zachodniego. Wzajemne współdziałanie PRL i NRD szczególnie silnie uwidoczniło się w podejmowanych zabiegach o zwołanie europejskiej konferencji bezpieczeństwa i współpracy. Inicjatywę zwołania tego rodzaju konferencji podjął minister A. Rapacki, wysuwając taką propozycję już 19 grudnia 1964 r. podczas obrad XIX sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ⁵². Propozycja ta spotkała się ze szczególnie silnym oddźwiękiem i poparciem w NRD. Stworzenie bowiem systemu trwałego zbiorowego bezpieczeństwa w Europie stanowiło od dawna cel działalności władz NRD. Znalazło to odzwierciedlenie w nowej konstytucji NRD z 1968 r. (artykuł 6 ust. 4)⁵³.

Idea konferencji europejskiej jako ważnego czynnika budowy systemu bezpieczeństwa zbiorowego w Europie była stałym elementem licznych dwu- i wielostronnych spotkań szefów partii i rządów oraz ministrów spraw zagranicznych Polski i NRD. Szczególnie zaś aktywną działalność na rzecz przekształcenia idei konferencji ogólnoeuropejskiej w rzeczywistość rozwinęły i prowadziły oba państwa w latach 1970–1975. Tylko w okresie od 1970 do 1972 r. dyplomacja polska przeprowadziła z państwami Europy Zachodniej ponad sto konsultacji i rozmów politycznych na różnych szczeblach, których tematem były sprawy związane ze zwołaniem i zadaniami KBWE⁵⁴.

Polska i NRD koncentrowały swoją uwagę na kwestii zasad stosunków między państwami, w szczególności respektowania zasad nienaruszalności granic i integralności terytorialnej. Oba państwa stały bowiem na stanowisku, iż

„rzeczywisty system bezpieczeństwa powinien opierać się na realiach europejskich, jakie ukształtowały się po II wojnie światowej, w tym zwłaszcza na uznaniu ostatecznego charakteru granic ustalonych w Europie w wyniku II wojny światowej wraz ze wszystkimi wynikającymi z tego konsekwencjami, jeżeli chodzi o przestrzeganie prawnomiędzynarodowych zasad nienaruszalności granic i integralność terytorium”⁵⁵.

Oba państwa opowiadały się nie tylko za jak najszybszym zwołaniem KBWE, ale podkreślały wielokrotnie, że „dążyć będą do tego, aby europejska konferencja bezpieczeństwa i współpracy rozpoczęła nowy etap w historii Europy, etap tworzenia systemu bezpieczeństwa zbiorowego i rozwoju wszechstronnej, wzajemnie korzystnej współpracy między wszystkimi państwami europejskimi”⁵⁶.

⁵¹ Patrz: *Oświadczenie delegacji partyjno-rządowej PRL i NRD z okazji 30-lecia PRL i 25-lecia NRD*. „Trybuna Ludu” z 9 VI 1974.

⁵² „Zbiór Dokumentów”, PISM, nr 11/1964, s. 1571.

⁵³ Por. M. Cygański, *Aktywność polityki zagranicznej PRL i NRD...*, s. 178; W. Hänsch, *Ein Beitrag der DDR zum gemeinsamen Programm der Warschauer Vertragsstaaten für die Gewährleistung von Frieden und Sicherheit in Europa*. W: *Aussenpolitik der DDR für Sozialismus und Frieden*. Berlin 1974, ss. 215–222.

⁵⁴ Por. J. Wiejacz, *Nowy etap tworzenia trwałego bezpieczeństwa w Europie*. „Sprawy Międzynarodowe”, nr 7–8/1973, s. 16.

⁵⁵ „Trybuna Ludu” z 27 IV 1973.

⁵⁶ Patrz: *Deklaracja o umocnieniu przyjaźni i pogłębieniu współpracy między PRL a NRD*. Berlin 20 VI 1973 r. W: *Współpraca Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i Niemieckiej Socjalistycznej Partii Jedności...*, s. 71.

Jednocześnie Polska i NRD kontynuowały swą działalność na rzecz pełnej normalizacji stosunków z RFN. Wysiłki te zostały uwieńczone bilateralnymi układami o podstawach normalizacji stosunków z RFN, podpisanymi przez Polskę w dniu 7 grudnia 1970 r. i NRD w dniu 21 grudnia 1972 r.⁵⁷

Doniosłe znaczenie tych porozumień wraz z zawartym 12 sierpnia 1970 r. układem między ZSRR i RFN⁵⁸ oraz podpisanym 3 września 1971 r. porozumieniem między czterema wielkimi mocarstwami w sprawie Berlina Zachodniego⁵⁹, wykraczając daleko poza stosunki wzajemne państw sygnatariuszy, polegało głównie na tym, iż odegrały one istotną rolę w zakresie wysiłków podejmowanych wówczas w Europie, a trwających do dnia dzisiejszego, na rzecz ustanowienia nowych form i struktur bezpieczeństwa i współpracy międzynarodowej na naszym kontynencie⁶⁰.

Powyższe układy i porozumienia, będące zwycięstwem konstruktywnej i realistycznej polityki zagranicznej Polski, NRD i ZSRR oraz pozostałych państw socjalistycznych, pogłębiły znacznie proces odprężenia międzynarodowego w Europie, będąc równocześnie jego produktem. Rozwiązywały one te problemy polityczne, które na europejskiej arenie międzynarodowej były kwalifikowane do najbardziej drażliwych i spornych w stosunkach Wschód-Zachód. Pod względem terytorialnym zaś dotyczyły regionu uważanego powszechnie za najbardziej newralgiczny punkt zapalny, za obszar najbardziej potencjalnego konfliktu wojennego w świecie.

Wejście w życie tych układów i innych porozumień zawartych między NRD i RFN a Senatem Berlina Zachodniego oznaczało uznanie przez Zachód, a głównie przez RFN, politycznych i terytorialnych realiów w Europie, a tym samym było ważnym krokiem w kierunku stworzenia w Europie efektywnego systemu bezpieczeństwa zbiorowego⁶¹.

W ten sposób długoletnia walka Polski, NRD i ZSRR oraz pozostałych państw socjalistycznych z kursem rewizjonistycznym polityki wschodniej RFN w latach 1949-1969 zakończyła się zwycięstwem w postaci formalnego wyrzeczenia się przez nowy rząd SPD-FDP wszelkich zakusów rewizjonistyczno-odwetowych wobec wschodnich sąsiadów⁶². Stworzony został więc sprzyjający klimat do dalszych poszukiwań skutecznych środków zapewnienia trwałego pokoju i bezpieczeństwa na

⁵⁷ Por. m.in.: L. Gelberg, *Normalizacja stosunków PRL-RFN*. Warszawa 1978; J. Kocot, *Od Poczdamu do Helsinek*. Opole 1974, ss. 41-142; J. Skibiński, *Dwa państwa niemieckie*. Warszawa 1974, ss. 353-357; O. T. Bogomołow, *Socjalizm i europejska bezopasność*. Moskwa 1977, ss. 92-106 i 124-173; A. Klafkowski, *Układ Polska-RFN z 7 grudnia 1970 r. Podstawy interpretacji w świetle prawa międzynarodowego*. Warszawa 1973; J. Sułek, *Znaczenie porozumień międzynarodowych z lat 1970-1972 dla bezpieczeństwa w Europie*. „Studia Nauk Politycznych”, Warszawa 1973, nr 3/13, ss. 109-110. Szczególnie bogata na ten temat literatura ukazała się w RFN. Cechą wspólną większości tych opracowań jest kwestionowanie ostatecznego uregulowania na płaszczyźnie prawa międzynarodowego zachodniej granicy Polski. Por. np. C. Arnolt, *Die Verträge von Moskau und Warschau. Politische, verfassungsrechtliche und völkerrechtliche Aspekte*. Bonn 1973; O. Kimminich, *Der Moskauer Vertrag vom 12. August 1970*. Bd. 1: *Eine völkerrechtliche Analyse*, Hamburg 1973.

⁵⁸ „Zbiór Dokumentów”, PISM, nr 9/1971; także *Für Entspannung und dauerhaften Frieden in Europa. Dokumente*. Herausgegeben vom Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten der DDR, Berlin 1977, ss. 19-31.

⁵⁹ W. Kleinwächter, *Porozumienie czterostronne w sprawie Berlina Zachodniego*. „Przegląd Zachodni” nr 3/1977, ss. 1-14.

⁶⁰ Por. J. Sułek, *Znaczenie porozumień...*, s. 110.

⁶¹ Por. E. Honecker, *Artykuły i przemówienia 1971-1976*. Warszawa 1976, s. 148.

⁶² Por. M. Cygański, *Aktywność polityki zagranicznej PRL i NRD...*, s. 176; W. Pöggel, *Bezpieczeństwo europejskie i normalizacja stosunków między NRD i RFN*. „Przegląd Zachodni”, nr 2/1973, ss. 251-260.

naszym kontynencie. Została bowiem zlikwidowana tak uporczywie podtrzymywana przez rządy chadeckie w Bonn fikcja o rzekomym prowizorycznym stanie prawnym na obszarze byłej III Rzeszy Niemieckiej⁶³.

Dzięki traktatowej normalizacji stosunków Polski i NRD oraz pozostałych państw socjalistycznych z RFN, tzw. kwestia niemiecka przestała odgrywać dotychczasową rolę hamulca w kształtowaniu nowego modelu stosunków między Wschodem a Zachodem, a tym samym w procesie budowania trwałego systemu bezpieczeństwa i współpracy w Europie, opartego na powszechnej akceptacji zasad pokojowej koegzystencji i poczdamskiego *status quo*.

W zamknięciu kwestii niemieckiej, co przydało nowych impulsów dynamice dialogu Wschód-Zachód, a w szczególności otwarto drogę do zwołania i skutecznego przeprowadzenia KBWE i ułatwiło rozpoczęcie rozmów rozbrojeniowych w Wiedniu⁶⁴, należy więc widzieć duży wkład Polski i NRD do procesu odprężenia i umocnienia podstaw bezpieczeństwa w Europie⁶⁵.

Odtąd, gdy zostały wreszcie spełnione przez RFN i pozostałe państwa zachodnie te przesłanki normalizacji sytuacji europejskiej, jakie kraje socjalistyczne, w tym głównie Polska i NRD, wysuwały od ponad 20 lat w swej polityce zagranicznej, tj. uznanie NRD jako równorzędnego podmiotu międzynarodowego, powszechne uznanie istniejących granic w Europie, uznanie specjalnego statusu Berlina Zachodniego, stworzone zostały niezbędne warunki dla współdziałania wszystkich państw Europy na rzecz ustanowienia trwałego systemu bezpieczeństwa zbiorowego na naszym kontynencie.

W wyniku powszechnego uznania NRD na arenie międzynarodowej⁶⁶, dzięki konsekwentnej w tym kierunku polityki Polski i ZSRR, czego wyrazem może być przyjęcie jej w dniu 18 września 1973 r. wraz z RFN do ONZ⁶⁷, zagwarantowany został jej udział w życiu międzynarodowym, W ten sposób poniosła fiasko polityka blokady i izolacji NRD na arenie międzynarodowej⁶⁸.

Dla NRD otwarły się więc nowe możliwości prowadzenia pokojowej polityki i walki o rozwój wszechstronnej współpracy między państwami o różnych ustrojach oraz o bezpieczeństwo zbiorowe i trwały pokój w Europie.

Biorąc pod uwagę rozwój sytuacji w Europie oraz nowe możliwości nań skutecznego oddziaływania, a także pozytywnie oceniając skutki dotychczasowego rozwoju wszechstronnych stosunków i współpracy tak dla obu państw, jak i dla całej wspólnoty socjalistycznej, dla pokoju i bezpieczeństwa Europy, Polska i NRD dążąc do ich dalszego pogłębienia podpisały w Berlinie 20 czerwca 1973 r. wspólną „Deklarację o umocnieniu przyjaźni i pogłębieniu współpracy”⁶⁹.

Dokument ten, będący rozwinięciem założeń układu sojuszniczego z 1967 r., z jednej strony potwierdzał kształtowanie się i rozwój stosunków nowego typu między Polską a NRD, a z drugiej strony, biorąc pod uwagę narastający wówczas pro-

⁶³ Por. J. Sułek, *Znaczenie porozumień...*, s. 115.

⁶⁴ Por. H. Kröger, *Konsekwencje układów normalizacyjnych państw socjalistycznych i NRF*. „Przegląd Stosunków Międzynarodowych”, Opole 1974, nr 1(49), ss. 23-24.

⁶⁵ Por. J. Sułek, *Bezpieczeństwo i współpraca w Europie w latach siedemdziesiątych — bilans i perspektywy*. „Przegląd Stosunków Międzynarodowych”, Opole 1975, nr 4(58), ss. 23-24.

⁶⁶ Por. DDR *Werden und Wachsen. Zur Geschichte der DDR*. Praca zbiorowa pod redakcją H. Heizera. Berlin 1974, s. 557.

⁶⁷ Por. *Wnieśliśmy politykę i międzynarodowe stosunki Niemiec z GDR*. *Współpraca i przyjaźń*. Warszawa 1974, s. 279.

⁶⁸ Por. M. G. Lelisiejew, *Bonn i GDR*. Mińsk 1975, s. 252; PRL-NRD. *Sojusz...*, s. 235.

⁶⁹ Treść tej deklaracji patrz: „Trybuna Ludu”, 21 VI 1973 r.; *Współpraca Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej...*, ss. 67-71.

ces międzynarodowego odprężenia w Europie, wypowiadał się nie tylko za dalszym zacieśnieniem dotychczasowych stosunków i wszechstronnej współpracy między obu państwami, ale także za wspólnym działaniem na rzecz urzeczywistnienia w praktyce międzynarodowej zasad pokojowego współistnienia państw i umacniania bezpieczeństwa Europy.

W deklaracji tej oba państwa podkreślają, że

„pomyślnie rozwijająca się przyjaźń, współpraca i wzajemna pomoc, wynikające z jedności celów i zadań w budowie socjalizmu oraz ze zgodności podstawowych interesów narodowych i międzynarodowych, przyczyniają się do zbliżenia między narodami PRL i NRD oraz do wszechstronnego rozwoju obu państw, do wzrostu ich roli i autorytetu w stosunkach międzynarodowych, stanowią jednocześnie wkład w dzieło umocnienia jedności wspólnoty państw socjalistycznych oraz ważny element bezpieczeństwa i pokoju w Europie” oraz „wysoko oceniając dotychczasowy dorobek współpracy opartej na wzajemnym zaufaniu i braterstwie”, oświadczyły, że „będą nadal dynamicznie rozwijać swe stosunki we wszystkich dziedzinach w celu pogłębienia związków między obu krajami i więzi przyjaźni między społeczeństwami PRL i NRD”⁷⁰.

Ponadto Polska i NRD w powyższej deklaracji potwierdziły ponownie swoją zdecydowaną wolę dalszego współdziałania na arenie międzynarodowej na rzecz bezpieczeństwa i normalizacji stosunków w Europie. Oba państwa podkreśliły, że będą nadal zdecydowanie działać na rzecz

„wcielenia w życie leninowskich zasad pokojowego współistnienia państw o odmiennych systemach społeczno-ekonomicznych, w interesie pokoju i bezpieczeństwa w Europie i na całym świecie”⁷¹.

Zgodnie z powyższym stanowiskiem dyplomacja Polski i NRD razem z przedstawicielami ZSRR i pozostałych krajów socjalistycznych nie tylko odegrała bardzo aktywną rolę w wielostronnych rozmowach przygotowawczych do KBWE — o czym już wspomniano — ale również wniosła konstruktywny wkład w jej zorganizowanie i przyczyniła się do pomyślnego zakończenia tego bezprecedensowego wydarzenia w dziejach Europy⁷².

Postulaty wysuwane przez Polskę i NRD podczas kolejnych faz KBWE nie były ani oderwane od rzeczywistości, nie były też posunięciami taktycznymi, ani nie miały na celu zapewnienia interesów tylko własnej racji stanu. Były one wysuwane przez oba kraje już w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych i dotyczyły elementarnych podstaw pokojowego rozwoju państw i bezpieczeństwa w Europie. Świadczy o tym fakt, iż zostały one zaakceptowane przez wszystkich uczestników KBWE i znalazły swoje odbicie w Akcie Końcowym, zwanym powszechnie Wielką Kartą Pokoju dla Europy, który został podpisany przez przywódców 33 państw Europy oraz Stanów Zjednoczonych i Kanady w Helsinkach 1 sierpnia 1975 r.⁷³

Ścisła współpraca Polski i NRD z pozostałymi państwami socjalistycznymi i konsekwentnie rozwijane przez nich inicjatywy pokojowe złożyły się na to, co słusznie nazywa się pokojową ofensywą socjalizmu, która w pierwszej połowie lat 70-tych doprowadziła do upowszechnienia w praktyce zasad pokojowej koegzystencji państw o różnych ustrojach, a tym samym do daleko idącego odprężenia politycznego w Europie i w świecie.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Tamże.

⁷² Por. J. Wiejacz, *Nowy etap tworzenia...*, ss. 13-14.

⁷³ Treść Aktu Końcowego KBWE, patrz: *Wielka Karta Pokoju. Materiały Konferencji: Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*. Warszawa 1975, ss. 9-103.

Dzięki aktywnej walce o pokój i bezpieczeństwo w Europie Polska i NRD umocniły swą pozycję i autorytet na arenie międzynarodowej i tym samym otwały sobie szeroką drogę do dalszego i skuteczniejszego oddziaływania na pokojowy rozwój sytuacji politycznej w Europie i w świecie ⁷⁴.

Nazajutrz po Helsinkach, Polska i NRD nie tylko przystąpiły do urzeczywistnienia zaleceń Aktu Końcowego KBWE, ale domagały się wraz z innymi krajami socjalistycznymi uzupełnienia procesu odprężenia politycznego w Europie, odprężeniem militarnym. Oba kraje reprezentowały pogląd, że zaproponowana przez kraje socjalistyczne ogólnoeuropejska konferencja w sprawie odprężenia militarnego i rozbrojenia byłaby istotnym wkładem w zmniejszenie rosnącego ciągle dystansu między odprężeniem politycznym i militarnym i stworzyłaby nowe impulsy dla pogłębienia osiągniętych już efektów w stosunkach między Wschodem a Zachodem. Stąd też wielkie znaczenie przywiązywano w Polsce i w NRD do spotkania sygnatariuszy Aktu Końcowego KBWE najpierw w Belgradzie, a następnie w Madrycie. Liczono, że spotkania te przyczynią się do zbliżenia między Wschodem i Zachodem, a tym samym do zdynamizowania procesu budowy modelu stosunków międzynarodowych w Europie, opartego na powszechnej akceptacji zasad pokojowego współżycia państw o różnych ustrojach.

W rokowaniach rozbrojeniowych w Genewie i Wiedniu aktywność Polski i NRD zmierzała do przezwyciężenia impasu, spowodowanego brukselską uchwałą NATO z grudnia 1979 r. w sprawie stacjonowania w Europie Zachodniej amerykańskich rakiet średniego zasięgu. W rokowaniach wiedeńskich Polska i NRD popierały propozycje krajów socjalistycznych zmierzające do wycofania z Europy środkowej (w pierwszym etapie) 30 tys. żołnierzy radzieckich i 13 tysięcy amerykańskich. NRD i Polska opowiadały i opowiadają się nadal za podjęciem rokowań w sprawie powszechnego układu o niestosowaniu przemocy i przerwaniu produkcji broni atomowej i stopniowej redukcji jej zapasów, aż do całkowitej likwidacji, zakazu rozwoju nowych rodzajów i systemów broni masowego rażenia i redukcji budżetów militarnych ⁷⁵.

Jednocześnie Polska i NRD, normalizując swoje stosunki z RFN i innymi państwami Zachodu, dążyły do zacieśnienia wszechstronnej współpracy z nimi i oparcia jej o zasady wzajemnego partnerstwa, równości i poszanowania suwerenności ⁷⁶.

Działania powyższe zostały zdynamizowane podpisaniem w dniu 28 maja 1977 r. nowym Układem o Przyjaźni, Współpracy i Wzajemnej Pomocy między Polską a NRD. Uwzględniając zmiany, jakie zaszły w życiu międzynarodowym w Europie i w świecie w latach 70-tych, układ ten zakładał jeszcze ściślejsze zespolenie obu

⁷⁴ Patrz: Rezolucja VII Zjazdu PZPR — „O dalszy rozwój sił socjalizmu i utrwalenie pokoju, o dalsze umocnienie międzynarodowej pozycji PRL”. W: VII Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Podstawowe materiały i dokumenty. Warszawa 1975, ss. 277-284; także: „Oświadczenie delegacji partyjno-rządowych PRL i NRD z okazji 30-lecia PRL i 25-lecia NRD”. „Trybuna Ludu”, 9 VI 1974.

⁷⁵ Por. S. Doernberg, 30 lat socjalistycznej niemieckiej polityki zagranicznej, W: W trzydziestolecie NRD..., ss. 50-52; Z. Leszczyński, Niemiecka Socjalistyczna Partia Jedności (SED). W: Problemy międzynarodowego ruchu robotniczego 1980. Warszawa 1981, ss. 109-110.

⁷⁶ Por. Polska Rzeczpospolita Ludowa — Republika Federalna Niemiec. Bilans stosunków wzajemnych. Problemy i perspektywy normalizacji. Praca zbiorowa pod redakcją J. Sulka, L. Trzeciakowskiego, H. A. Jacobsona, C. Ch. Schweitzera. Warszawa 1979; J. Skibiński, Proces normalizacji stosunków NRD-RFN. W: W trzydziestolecie NRD..., ss. 71-87.

krajów we wspólnocie socjalistycznej i dalsze zbliżenie obu socjalistycznych państw i narodów⁷⁷.

Oba państwa zmierzały do stworzenia w Europie multilateralnej struktury pokoju i bezpieczeństwa oraz pogłębienia procesu odprężenia w stosunkach między Wschodem a Zachodem i uczynienia go procesem nieodwracalnym. Niestety, proces ten już w końcu lat 70-tych uległ zahamowaniu, a począwszy od 1980 r. obserwujemy niebezpieczny nawrót Zachodu do polityki zimnowojennej z lat 50-tych wobec państw socjalistycznych, który stymuluje groźny dla rozwoju Europy i świata wyścig zbrojeń. W obliczu tej destruktywnej dla Europy polityki Zachodu, kraje socjalistyczne, w tym również Polska i NRD ponownie zacieśniają dziś swoje wszechstronne stosunki, w tym głównie gospodarcze, które w drugiej połowie lat 70-tych zostały nieco rozluźnione, widząc słusznie w jednoci działania skuteczną gwarancję swego i ogólnoeuropejskiego bezpieczeństwa. Potwierdza to zresztą już ponad 30-letni rozwój stosunków Polski i NRD, które były i są ważnymi elementami nowego układu sił oraz czynnikami wzmacniającymi pokój i bezpieczeństwo Europy⁷⁸.

Jednocześnie PRL i NRD razem z pozostałymi krajami socjalistycznymi opowiadają się niezmiennie za przywróceniem i kontynuowaniem konstruktywnego dialogu z Zachodem i wszystkimi państwami, które pragną uchronić nasz kontynent i świat przed nową wojną oraz dążą do pokojowego kształtowania i rozwoju stosunków w Europie. Dała temu wyraz wizyta przywódców Polski w NRD w 1982 r., podczas której raz jeszcze podkreślono, że rozwój wszechstronnych stosunków i współpracy między Polską i NRD jest potrzebny nie tylko naszym narodom, ale również Europie⁷⁹.

Józef Fiszer

ZJAZD SPD W NORYMBERDZE 25 - 29 SIERPNI 1986 R.

Zjazdy partii i ugrupowań politycznych w Republice Federalnej Niemiec należą do wydarzeń o znaczeniu szczególnym. Partie zbierają się średnio co dwa lata, aby przedyskutować efektywność prowadzonej polityki, dokonać niezbędnej korekty programu partyjnego oraz wybrać nowe władze partyjne. Szczególnie ważne są spotkania partyjne odbywające się w przededniu wyborów federalnych do *Bundestagu* lub wyborów do parlamentów krajowych, stanowiących istotny probierz popularności partii w społeczeństwie.

Kolejny zjazd SPD, który odbył się w dniach 25 - 29 sierpnia 1986 r. w Norymberdze, należał właśnie do takiej grupy spotkań politycznych. Wiodącym tematem obrad zjazdu było wypracowanie koncepcji walki wyborczej do *Bundestagu*. W dniu 25 stycznia 1987 r. obywatele RFN wybiorą nowy skład *Bundestagu* (XI kadencji). Od składu osobowego i przekroju partyjnego nowego parlamentu fede-

⁷⁷ Por. G. Hertzfeldt, *Polityka zagraniczna NRD w służbie pokoju i socjalizmu*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 10/1979, ss. 49 - 50.

⁷⁸ Por. S. Wierzchowski, *Miejsce i rola stosunków NRD-PRL w ramach współpracy socjalistycznej*. W: *W trzydziestolecie NRD...*, ss. 329 - 333; K. Budzowski, *Współpraca gospodarcza NRD z krajami RWPG*. „Sprawy Międzynarodowe”, nr 12/1980, ss. 85 - 94.

⁷⁹ Patrz: „Trybuna Ludu” z 21 i 29 III 1982 r.; „Rzeczpospolita” z 29 III 1982 r.; „Neues Deutschland” z 29 III 1982 r.